

դեղորոթեան մէջ (Թարգմ. էջ 71), եւ կ'անուանէ զայն «գեղազարդ եկեղեցի» եւ Օգոստ. 15'ի Ս. Աստուածածնի Տօնը հո'ն կը կատարուէր, որուն համար ունինք անհերքելի վկայութիւններ. Մօրիկ կայսեր (582-602) հրամանագիրը այս տօնին հաստատման մասին՝ պարզապէս Ս. Աստուածածնի տօնին՝ կայսրութեան բոլոր սահմաններուն մէջ տարածելու ձեռնարկ մէք. զի նոյն տօնն արդէն նախապէս հաստատուած էր Ս. Երկրին մէջ: Ինչպէս այս պատմական տեղեկութիւններն, նոյնպէս մինչեւ ցայսօր Ս. Աստուածածնի տօնին առթիւ, տեղի ունեցած տեղական սովորութիւններն կը հակասեն վերոգրեալ ձեռագրին ծանօթագրութեան: Բարեբախտաբար, «Երուսաղեմայ Տօնակարգ» խորագրով, ԺԱ-ԺԲ զարու Վրացական ձեռագիրի մը հրատարակութիւնը, 1923 թին, Գերման գիտնական Կուստէնի միջոցաւ. այդ դժուարութիւնը զլիւսովին կը հարթէ. նոյն ձեռագիրը գտնուած է Փարիզի Ազգ. Մատենադարանին մէջ (Թ. 3). Կուստէն թարգմանած է զայն եւ ծանօթագրելով կազմած է Երուսաղէմի ուխտատեղիներուն ցուցակը, օգտուելով նաեւ վրացերէն երկու ձեռագիր տաղարաններէն, որոց մին գտնուած է Երուսաղէմի երբեմն Վրաց, այժմ Յունաց Ս. Խաչ վանքին մէջ, իսկ միւսն ալ Սատպերտի եկեղեցւոյն Մատենադարանը. (Revue Biblique, 1924, էջ 611-623): Արդ՝ Գերման գիտնականին հրատարակած վրացական ցուցակին զիմելով՝ կը տեսնենք որ Գաբիզուայն (Ս. Կուսի հանգստեան տեղը), որ է Հայոց Ս. Աստուածածնի վանքը, ունի հետեւեալ ծանօթութիւնը, Օգոստ. 13'ին. «Ի վերայ ճանապարհին Բեթհեղէմի, ի Գաթիզուայն, Յերոզոլմ մզոնի, ի գիւղն Պէյթ Էպրի, նաւակատիք Ս. Աստուածածնին»։ Ահա այս կերպով կը ճշդուի թէ՛ Օգոստ. 13'ին, նոյն վանքին նաւակատիքը տեղի կ'ունենար, ըստ վերոյիշեալ կանոնի. ոչ թէ Օգոստ. 15'ի Ս. Աստուածածնի Տօնը, որ յատուկ էր միայն Գեթսեմանիի տաճարին: Վանքին գտնուած գիւղը Պէյթ Էպրի, արդի Պէյր Պանիր գիւղին մէկ սխալ ուղղադրութիւնն է: Պէյթ Պահիր, ուր չիւնուած էր Ս. Աստուածածնի վանքը, կը գտնուէր Հոաքելի գերեզմանին մօտերը. եւ նոյն

գիւղի սահմանին՝ մէջ կը համարուին մօտակայ Պէյթ Ճալա գիւղն եւ Հայոց Ս. Յակոբայ վանքին Պարոնիսկը կոչուած ձիթատանն ու այգեատանը եւ հողերը: Առաջնոյն, Յունաց Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն մէջ, մինչեւ հիմակ ցոյց կը տրուի Ս. Կուսին նուաճ քարէ աւանդական աթոռը. երկրորդին բնդհանուր տարածութեան վրայ տեղ տեղ երեւան ելած են քրիստոնէական վիմափոր գերեզմաններ եւ հին ջրհորներ, գերեզմաններ ու ոմանց վրայ գտնուած են նշանագրեր (Palestine Exploration Fund, 1902, էջ 237-240). Իսկ տեղւոյն սենեակներու նորոգութեանց ժամանակ, երեւան հանուած են հայկական տառերով քանդակուած քարերու բեկորներ. (Ժմեղրկն. Պոմ. Երսղմի., Հար. Ա. էջ 298):

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ԲԱՐՈՅԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՊՁՏԻԱ ԲԱՆԵՐ ԵՒ ՄԵՆ՝ ԲԱՆԵՐ

Թերթերը, ամէն տարի, մեզի կը բերեն պատմութիւնը աշխարհի այս կամ այն կողմը պատահած ահաւոր ողորումներուն: Թերթերը սովորական դէպքերու պէս կը նկարագրեն դանձր իրենց բոլոր մանրամասնութիւններով: Արտեր, պարտէզներ, այգիներ ծածկուած ջուրերու տակ, ուր ծառերու զագաթները կը ձեւացնեն կանանչի տխուր կղզեակներ. փողոցներն լցուած պզտոր եւ զոռացող ջուրերով՝ որոնք տուներու պատերը կը ծեծեն. կը թափանցեն եւ կը լեցնեն բակերը, գաւիթները, մառանը, խոհանոցը: Տուներու մէջ սարսափէն դուրս ինկած աչքեր, սրտակեղք ճիւղերով, կը նային ջուրերուն՝ եւ երկինքին որ իր բոլոր սահմանները բացած՝ կ'ուռնցնէ մեծ ու պղտիկ ջուրերը, որոնք տակաւ աճելով՝ հասակ առած առիւծի կորիւններու պէս կը վազեն անմեղ որսեր յօշոտելու:

Տեսարանը ահաւոր երեւոյթներ կ'ըզգենու տակաւ. ծառերու կոճեր, սայլեր, տակառներ, աթոռներ, տնական ամէն տեսակ կարասիներ, կենդանիներու եւ մարդոց դիակներ, խառնիխուռն, համայնական ա-

ւերածութեան մը մէջ քով քովի եկած, մահուան եղբայրութեամբ մը, քալին ջութերու քամալով. կը դարձնուին իրարու, իրարու մէջ կ'անցնին, կը քալեն, կը դառնան, կը պտուտփին, կը փաթթուին կամուրջին սիւներուն: Արթն սմանք կը կատարեն արդիւրի մը, մինչ ուրիշներ կը թաւալին գահավէժ, մարդկային զիտութեան, ճարտարութեան և ուժերուն աւերումը պատմելով ջութերու երեսներ վրայ և երկինքին դիմաց:

Բայց կը խորհէ՞ք թէ ինչպէս շինուեցաւ ջութերու այս յորդումը: Պզտիկ պատճառներ չառանգամ մեծ արդիւնքներ կ'ըստեղծեն: Տուներու կաթիլներ, պզտիկ առուներ, պզտիկ ակեր, անձրեկի կաթիլներ, ժամերով և օրերով, գործակցեցան ուսեցնելու ձորերու խորը հեղեղին գանգուածը, որ երթալով աճեցաւ, նոր ջութերու միացումով, և հեղեղը կատարած ու փրփրած, ոռնալով, մանչկով, բլուրները և լեռները իրենց հիմերէն կրծելով, տաշկով և սղոցելով, սպառնալից լեցուց և հորդեց իր անցքը, արհամարհեց իր սահմանները, տարածուեցաւ դաշտերու վրայ և գիւղերու մէջ, իր անկողինէն ելած և ամենի կատաղութեամբ ցամաքին վրայ սանձարձակ արշաւող ծովի մը պէս:

Մարդիկ շատ անգամ հիացումով կը նային իրենց ձեռքի գործերուն և հպարտութեամբ կը լեցուին, կը ցցուին իրենց ոտքերուն վրայ, կուրծքերին կ'ուսեցնեն և ճակատին կը փայփայեն իրենց խելքը և հնարամտութիւնը սիրելու զգուանքով մը, ինքզինքնին նկատելով գերազոյն ուժը տիեզերքին մէջ:

Եւ ստուգիւ երբ կը նայինք երկնաբերձ հոյակապ շինուածներու որ մեր քաղաքները կը լեցնեն, երկնակամարին մէջ միտուելու ճիգով մը, երբ լեռները մարդուն առջև կը խոնարհին գառնուկներու պէս, կը բանան իրենց արգանդները, բզբտուած մարդուն ամենագոր մատներուն տակ. երբ օդը, ոգկիւսաններու երեսը և խորքը կը զրուտին մարդէն, և իրենց զաղտնիքները կը պարզեն անոր առջև, զի պիտի կրնար տաքակուսիլ մարդուն ամենակաբող ուժին և անոր գործած հրաշքներուն վրայ:

Սակայն բնութիւնը կարծես իր ահաւոր երեւոյթներով կ'արհամարհէ այդ ուժը,

կ'անգլիտանայ, կը ծաղրէ, և իր մոլուցքի նոպաներուն մէջ, իր ամենի մրրիկներու ամենապատ շունչովը, իր հրդեհումներուն բոցէ ամենակուլ բերաններովը, երկրին հիմերը սարսող իր ահաւոր ցնցումներովը, իր սառնակոյտերու ահադնադողող թաւալումներովը, կարծես կը ջանայ բերել մարդը մեծ իրականութեան զիտակցութեան, և պատմել մարդկային համբաւուած ուժերու սնանկութիւնը, մէկ ակնթարթի մէջ աւերածութեան, փլատակներու և մոխիրի փոշիներու վերածելով մարդուն ձեռագործները: Կարծես բնութիւնը իր այս ահաւոր սպառնալիքներով կ'ըսէ մարդուն, «Մանկ'ը դքեզ»:

Մարդը, տաղնապի այդ օրերուն, կ'անճրքիլի պահ մը. հպարտութիւնէն ուսեցած իր թեկերը կը ծալէ իր սմբած կուրծքին վրայ, յուսահատութիւնը կը զրաւէ իր հոգին, կուլայ և իր ծունկերը կը ծեծէ անգործանակներու պէս, և իր կատաղութեան մէջ շատ անգամ ծիծաղելի կը դառնայ:

Կը լիշէք անշուշտ հին թագաւորի մը պատմութիւնը որ ծովը ծեծել տուաւ, անոր համար որ ծովը, իր միամտութեանը մէջ՝ չէր ճանչած մեծ թագաւորին գոյութիւնը, և անոր նաւերու բազմութիւնը իր ջութերուն տակ թաղելու անխոհմտութիւնը ունեցած էր: Չեմ կարծիր որ ծովը ազգուսեցաւ մեծ թագաւորին բարկութենէն. բնութիւնը մարդոց լեցուէն չի հասկնար, անեկա իր կատաղութեանը մէջ գիտէ միայն զարնել և աւերել, անխտիր և անփերապահ:

Բայց երբ պահ մը խորհինք տիեզերքի անհունութեան վրայ, որ անսպառ աշխարհներ կը թաւալէ, ջութերու քառ խիճերու և աւազներու թիւով, ժամանակի և միջոցի անսահմանութեան մէջ, երկրի մէկ պզտիկ կէտին վրայ ջութերու այդ խուժումը և կուտակումը իր համեմատութիւնը կը կորսնցնէ մեր աչքերուն: Երկրագնդի բոլոր ջութը, իր մեծ գանգուածով, հիւլէի մը տպաւորութիւնը կը թողու մեր վրայ՝ աշխարհներու այդ բազմութեան առջև: Եւ մարդը աշխարհ կը պզտիկնայ այս բազդատութեան մէջ որ հաշիւէ գուրս կը մնայ անարժէք, աննշան կոտորակի պէս բան մը, հոր մեկանի պզտիկ գիծ մը կըրնայ սքօղել:

Բայց այս բազդատութիւնը ուրիշ երես

մը ունիւ Երբ գետը, իր խօլ ու սանձազերծ յիմարութեան մէջ, կ'աւերէ ամէն բան, կը վտանգէ ամէն գոյութիւն, կը սպառնայ ամէն բանի, մարդը, հակառակ իր տկարութեան ու պղտորութեան, կը կանգնի իր օտքերուն վրայ, կը նետուի նաւակի մէջ, և ապառարարի գործը կը կազմակերպէ, կեանքեր փրկելու, հարստութիւններ խնայելու, ապահովութիւնը շինելու: Զուրբը անէ՛ծքներով լեցուն թիւրաւոր բեքաններով կը փրփրին օտքերուն տակ, կը թքեն իր երեսին, հովը կը կուրջնէ իր աչքերը, և ան՝ անվրդով ու համարձակ, կը յառաջանայ այդ սպառնալիքներուն մէջէն հոն ուր լացերու ձայնը կը լսուի: Հոն ուր թշուառութիւնը կ'աղերսէ. և հիմա կը հարցնեմ. ե՞՞վ է մեծը, մա՞րդը, որ իր անձը կը վտանգէ ուրիշները փրկելու համար, թէ՛ քե՞տը, որ աւերելու յիմարութիւնէն բռնուած, կը մռնչէ և կը քանդէ:

Այս հարցումը մէկ պատասխան միայն ունիւ. մարդը մեծ է քաջութեամբ՝ վտանգին դիմաց: Ո՛չ միայն մարդիկ պիտի ծափահարեն այդ քաջութիւնը, այլ բնութիւնն իսկ, իր անդգալ կեցուածքին մէջ նրկատելով որ ան, մարդը, իր իր ամէնէն ազնուական մասը, կը գործակցի իրեն. ստեղծելու և գեղեցկացնելու իր գոյութիւնը. հրաշալի խորհուրդ մը, զոր բնութիւնը, իր դարաւոր գոյութեան մէջ, կը ձգտի իրազործել, կեանքը շինելով, գեղեցկութիւնը ստեղծելով, ձեւերու և գոյներու ներդաշնակութիւնը դուրս բերելով անձեւ ու անկերպարան տարրերու խառնիճազանձ խառնուրդէն:

Երբ Զուրբու այդ կոյր և բարբաբոս թափը սպառի, երբ տարրերու յոգնածութիւնը վերջ դնէ այդ ամէնուն, երբ աւերումը, իր բոլոր ահաւոր մերկութեան մէջ, աչքերու առջև պարզուի, նոյն մարդը իրեն նմաններուն հետ, ձեռք ձեռքի տուած, պիտի կազմակերպէ վերաշինութեան գործը: Արտերը և մշակութիւնները պիտի մաքրուին իրենց տիրվէն ու աւազներէն, շէնքերը պիտի կառուցուին ու նորոգուին, քաղաքները պիտի մաքրուին, փլատակները պիտի վերնան, կեանքը պիտի վերսկսի իր ծիծաղկոտ թարմութեանը մէջ, այդ ամայութեան վրայ, արցունքները պիտի սրբուին, խեղճութիւնները պիտի սփռու-

նին, և մարդը, համեաշխութեան և եղբայրութեան երգը պիտի կանչէ երկինքի դիմաց ու երկրի վրայ, և մարդուն մեծութիւնը պիտի հռչակուի իր քաջութեան հետ, իր եղբայրութեան ու համերաշխութեան փափուկ զգացումներու արտայայտութեան մէջ:

Թո՛ղ բնութեան կոյր ուժերը մատնուին իրենց խօլ յիմարութիւններուն, թո՛ղ ստուգումը և աւերումը տարածեն ամէն դի, մարդը անվիհեր և անսասան կը մնայ. ան համբերութեան մեծ ուժը ունի իր ներսը, կը համբերէ ան, կ'սպասէ իր կարգին, յամառ և յարատեւ աշխատանքով վերականգնելու համար փլատակները, և կեանքը վերահաստատելու համար իր ցնցուած պատուանդանին վրայ:

Մարդը ստեղծագործութեան մեծագոյն և ազնուական ուժն է իր գործերու բարոյական և հոգեւոր նշանակութեամբ, լեռներէն բարձր, աստղերէն մեծ, անհունութիւնէն աւելի ընդարձակ: Իր քաջութեամբ, իր անձնագործութեամբ, իր համբերութեամբ և իր համերաշխութեամբ ու եղբայրութեամբ՝ մարդը մեծ է միշտ բնութեան ուժերէն:

Հետեւողութեամբ Շ. Վահաների
Երուսաղեմ Գ. Մ.

ՄԱՏԵՆԱԴՐՈՍԱԿԱՆ

- 1.—ՆԱՐԵԿ, ԱՐԵՎԵՐԷՆ Ս. ԳԵՂԵՐ ՆԵՐԷՆԵՐԵՆ. Արդի հայերէնի վերածեց Թրքերէնէն. Տպ. Յ. Աղապլար, Գանիքէ, 1926. 8° էջ 1 + 368.
- 2.—ՆԱՐԵԿ, ՈՐԵՐԵՆԵՐԷՆ Ս. ԳԵՂԵՐ ՆԵՐԷՆԵՐԵՆ. Աշխարհագրի վերածեց Գրեքերէնէն. Տրքերէնէն. Տպ. Յ. Մ. Սեբեան, Կ. Պոլիս 8° էջ 16 + 550:

Հայ գրականութեան միջնադարեան շրջանին ամէնէն հոյակապ արտադրութիւնն է ՆԱՐԵԿ: Այս գիրքը հմայք մը ունի անդիմադրելի, այնպէս որ քիչ չատ գրական ճաշակ ունեցող մը կ'ուզէ ըզրազիլ Նարեկով. իսկ անոնք որ կրօնական զօրաւոր խառնուածք մը ունին, անպատճառ կը հմայուին Նարեկի ոգիէն և արտայայտութեան կերպերէն: